

dit laatste bedoel ik de algemene maatschappelijke ontwikkeling. In de hier beschreven periode werden grote delen van de Indonesische archipel ontsloten voor het wereldverkeer en nam als gevolg daarvan de overheidsbemoeienis enorm toe. De Bataks grepen de kansen op vooruitgang met beide handen aan, vermoedelijk ook omdat het strookte met hun pre-christelijke opvattingen over wereldlijk succes als hoogste graadmeter van het menselijk streven. Het is daarom jammer dat de auteur aan de algemene ontwikkelingen in de Indonesische archipel en Noord Sumatra slechts summier aandacht heeft besteed. Nu ontbreekt de samenhang met de economische en politieke ontsluiting van de regio. Over de opkomst van het Batakse nationalisme dat zich in de kerk reeds uitte in de eerste wereldoorlog had ik bijvoorbeeld graag meer vernomen. Zo zijn er meer kwesties, maar dat is vragen om een heel ander boek.

J. van Goor

A. Vandenpeereboom, *La fin d'un règne. Notes et souvenirs*, M. Bots, éd. (Reeks verhandelingen X; Gent: Liberaal archief, 1994, 224 blz., ISBN 90 74791 02 6).

Alphonse Vandenpeereboom (1812-1884) was van 1861 tot 1867 ministor van binnenlandse zaken in het liberale kabinet Rogier. Tussen 1 oktober 1864 en december 1867 hield hij een (later door hem aangevuld) dagboek bij van de gebeurtenissen tijdens de laatste regeringsjaren van Leopold I en tijdens de eerste jaren van het bewind van Leopold II. De notities van de jaren 1866-1867 werden reeds grotendeels gepubliceerd door J. Garsou, *Les débuts d'un grand règne* (Brussel, 1931) en de aantekeningen met betrekking tot de jaren onder Leopold I ('La fin d'un règne') hebben nu ook in Marcel Bots hun editor gevonden. Ik heb het boek in één ruk uitgelezen onder meer omdat het als geen ander een beeld geeft van de alledaagse beslommingen van een negentiende-eeuwse Belgische minister. 'Que les grands sont petits quand on les voit de près' — verzucht de dagboekschrijver en zijn relaas is dan ook doorspekt met pikante anekdoten over Leopold I, blijkbaar een erg levenskrachtige zeventigjarige, en zijn entourage (bijvoorbeeld Leopold over Bismarck: 'Il bande encore bien ... mais il n'aboutit plus'). Ook voorde politieke geschiedenis is Vandenpeerebooms getuigenis van belang waar hij het heeft over de totstandkoming van de wet op de beurzen en op de bevoegdheid van de arrondissementscommissarissen en over het vreemdelingenbeleid. Tegelijk krijgt men een idee van de manier waarop het besluitvormingsproces binnen een toenmalige ministerraad verliep en van de bij wijlen gespannen verhouding tussen de vorst en 'zijn' regering.

Bots' uitgave is niet helemaal volgens de strikte regels van de Koninklijke commissie voor geschiedenis uitgevoerd maar toch betamelijk. De eigenlijke tekst van Vandenpeereboom wordt voorafgegaan door een korte biografische situering van de auteur, verlicht met portretten en karikaturen van de voornaamste protagonisten van het verhaal en is vervolledigd met een 32 annexen (173-209, meestal korte brieven) en een persoonsnamenregister dat tegelijk als summier biografisch repertorium dienst doet.

J. Art

G. Kurgan-van Hentenryk, ed., *Laboratoires et réseaux de diffusion des idées en Belgique (XIXe-XXe siècles)* (Faculté de philosophie et lettres. Histoire CIV; Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1994, 136 blz., Bf650,-, ISBN 2 8004 1091 4).

Deze bundel vormt de neerslag van een studiedag van de Belgische NFWO-contactgroep voor economische en sociale geschiedenis en kadert tevens in de voorbereiding van het thema 'Sociale bewegingen en cultuur' dat behandeld werd op het internationale congres voor historische wetenschappen dat in 1995 in Montreal plaatsvond.

Opzet van dit werk is het in kaart brengen van een aantal belangrijke Belgische 'laboratoires d'idées' uit de negentiende en twintigste eeuw. Hieronder verstaan de auteurs al dan niet formeel georganiseerde—de facto Franstalige — ontmoetingsplaatsen waar rond sociale vraagstukken werd nagedacht, contactgroepen die via de verspreiding van ideeën eventueel ook een stempel op de sociale realiteit drukten. Concreet resulteerde dit in een verzameling grondig gedocumenteerde maar inhoudelijk erg verscheiden opstellen. Verenigingen zoals de 'Association belge pour le progrès social' (1890-1960, Guy Vanthemsche) en tijdschriften als het Brusselse *La cité chrétienne* (1926-1940, Pierre Sauvage) vinden er een plaats naast meer synthetische overzichten over de impact van feministische stromingen in België (Eliane Gubin) of de rol van politiek-culturele tijdschriften tijdens de twintigste eeuw (Paul Aron).

Ondanks deze inhoudelijke gefragmenteerdheid brengt het werk in zijn geheel ook algemenere tendensen aan het licht. Zo slaagde een aantal verenigingen erin 'zuiloverschrijdende' contacten te organiseren in een periode van groeiende ideologische blokvorming. In de studiegroepen die rond de eeuwwisseling aan de 'Association belge pour le progrès social' voorafgingen, ontwikkelden de Leuvense progressieve professoren Victor Brants en Cyrille van Overbergh samen met gematigde Brusselse collega's (Adolphe Prins, Emile Waxweiler, ...) voorstellen voor een meer uitgebreide sociale wetgeving. Hoewel deze samenwerking verre van vlot verliep, bleef ze een merkwaardig initiatief op een moment dat de relaties tussen beide instellingen nog grotendeels uit wederzijdse beschimpingen bestonden. Twee decennia later zouden aan dezelfde Université libre de Bruxelles de 'Semaines Sociales' een gelijkaardige — zij het minder op de praktijk gerichte—universitaire zuiloverschrijding realiseren (bijdrage van Valérie Piette).

Het formuleren van een concept dat de verschillende bijdragen schraagt, vormt ook het hoofdthema van de inleiding (Ginette Kurgan-van Hentenryk). Ondanks het synthetisch karakter van deze tekst krijgt men de indruk dat vooral negatief geformuleerde eigenschappen de gemeenschappelijke kenmerken van de verschillende onderzochte 'laboratoria' vormen. Belgische intellectuelen hebben niet alleen weinig echt nieuwe ideeën ontwikkeld, hun denkwerk heeft evenmin, zo benadrukt de auteur, veel invloed uitgeoefend op de sociale realiteit, in casu de wetgeving. Deze vaststellingen zijn ongetwijfeld correct, maar ze verraden een erg eenzijdige vraagstelling. De aandacht die in de meeste artikelen wordt besteed aan de — dikwijls onbeantwoorbare — vraag naar de invloed en uitstraling van de laboratoria, en de daarmee verbonden vraag naar de sociale en ideologische achtergrond van de leden, gaat soms ten koste van een meer inhoudelijke belangstelling voor de ideeën die er werden ontwikkeld of gecultiveerd.

Zoals duidelijk naar voren komt in de bijdrage van Gubin over het feminisme, zijn veranderingen in de sociale wetgeving in de eerste plaats het resultaat van een complexe machtsstrijd, waarbij de inzet van de politieke debatten niet noodzakelijk de inhoud van de externe intellectuele discussies weerspiegelt. De belangen of idealen van een kleine groep moeten met de interessen van een grotere groep verzoenbaar zijn, om te kunnen worden gerealiseerd. Zo was het negentiende-eeuwse liberale pleidooi voor openbaar onderwijs voor vrouwen veeleer gemotiveerd vanuit een groeiend antiklerikalisme dan door sympathie voor de feministische zaak. Feministische ideeën waren hierbij hoogstens een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde. Juist omwille van dergelijke mechanismen is de vraag naar aanwijsbare

invloeden van intellectuele centra nooit volledig te beantwoorden. Vanthemsche bijvoorbeeld besluit zijn bijdrage met een relativiserende noot waarin hij erop wijst dat de politieke beslissingen in hoge mate onafhankelijk bleven van de discussies in de 'Association pour le progrès social'; deze laatste was echter wel in staat om via haar debatten de grenzen vast te leggen waarbinnen later de eigenlijke politieke compromissen zouden worden gemaakt. De incidenten binnen de vereniging tijdens de jaren 1930 getuigen ook van deze relatieve autonomie van het politieke veld. Met het oog op de vrijwaring van de nodige speelruimte in politieke confrontaties, besloten de leden die tot het patronaat behoorden zich niet langer in discussies over netelige onderwerpen te engageren.

De in dit werk gehanteerde vraagstelling wil zich duidelijk hoeden voor een al te abstract intellectualistisch perspectief. Terwijl Gubin en Sauvage dit uitgangspunt in een veelzijdige benadering weten te vertalen, vormt het voor andere auteurs (Piette, Vanthemsche) blijkbaar een alibi om zich tot een feitelijke beschrijving van het organisatorische wel en wee van een bepaalde contactgroep te beperken. Het artikel van Carl Havelange over het sociale en raciale discours binnen de Belgische medische wereld biedt nochtans een interessant alternatief omdat het het strakke kader van één enkel, nauwkeurig afgrensbaar 'laboratorium' weet te overstijgen. De auteur schetst een denkwijze die zich rond de eeuwwisseling binnen het medische milieu ontwikkelde en geleidelijk in een aantal instellingen, waaronder de koninklijke Academie voor geneeskunde, voet aan de grond kreeg. Met betrekking tot de vraag naar de invloed ervan op de sociale realiteit, is Havelange minder expliciet dan de andere auteurs. Toch wijst hij er bijvoorbeeld op dat de mentaliteitsrevolutie die ziekte en hygiëne als een maatschappelijk, en niet langer als een individueel probleem begon te zien, mee de weg bereidde voor het latere systeem van sociale zekerheid en de toenemende medicalisering van de samenleving. Het aantonen van de sociale relevantie van het bestudeerde object hoeft gelukkig dus niet de hoofdbekommernis van elk historicus te zijn.

—K. Wils

J. Abeling, ed., *Interviews uit Nederland. De beste Nederlandse interviews van de laatste honderd jaar* (Amsterdam: Prometheus, 1994, 351 blz., f34,90, ISBN 90 5333 254 5).

Wie kranten en tijdschriften als historische bron gebruikt, komt steeds weer teksten of advertenties tegen, die ongemerkt de aandacht trekken. Ook al is de onderzoeker er niet naar op zoek, sommige perspublicaties in de oude leggers roepen kennelijk een gevoel van herkenning of nostalgie op. Men spreekt in dit verband wel van een secundaire actualiteit: mensen kunnen met iets uit het verleden een betrekking ervaren, zodat het zoveel jaar later op een andere manier weer actueel wordt. Van dit gegeven maakt een bloemlezer van oude advertenties en journalistieke teksten handig gebruik. Leonard de Vries was er jarenlang een meester in. Tijdens een leggeronderzoek leert men overigens gaandeweg minder tijd te besteden aan datgene wat men niet kan gebruiken, maar wat wel leuk is om te lezen.

De samensteller van deze bundel met interviews uit het verleden, de historicus Joris Abeling, is speciaal op zoek gegaan naar pershistorische juweeltjes van journalistiek interviewen. Ook heeft hij zijn licht opgestoken bij geroutineerde gebruikers van leggers. Toch mag men betwijfelen, of hij echt 'de beste Nederlandse interviews van de laatste 100 jaar' heeft gevonden. Welke, subjectieve voorkeuren van de bloemlezer overstijgende, criteria zijn bij de selectie gehanteerd? Niet zonder risico lijkt me het door Abeling aangevoerde kwaliteitscriterium. 'Bij